

**REKOMANDIMET E HAGËS
LIDHUR ME TË DREJTAT E
SHKOLLIMIT TË PAKICAVE KOMBËTARE
& SQARIME**

tetor,1996

ISBN 90 – 7598901 – 6

OSCE High Commissioner on National Minorities

Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Tel: +31 70 312 5500

Fax: +31 70 363 5910

E-mail: hcnm@hcnm.org

HYRJE

Me Vendimet e Helsinkit në qershor 1992, Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE) e themeloi pozitën e Komisarit të Lartë për Pakica Kombëtare si “instrument për parandalim të konfliktit në fazën më të hershme”. Ky mandat kryesisht u themelua si reaktion i situatës në ish Jugosllavi nga e cila shumë u friksuan se mund të paraqitet dikund tjetër në Evropë, sidomos në shtetet në tranzicion kah demokracia, dhe e cila do të kishte mundur t’u minojë paqën dhe prosperitetin si është parashikuar në Marrëveshjen e Parisit për Evropë të Re të përvehtësuar nga kryetarët e shteteve dhe qeverive në nëntor 1990.

Më 1 janar 1993, z. Max van der Stoel mori funksionin të tij si Komisar i Parë i OSBE-së për Pakica Kombëtare (KLPK). Duke e marrë parasysh përvojën e tij të konsiderueshme si ish anëtar i Parlamentit, Ministër i Punëve të Jashtme të Holandës, Përfaqësues Permanent në Kombet e Bashkuara, dhe një kohë të gjatë avokat për të drejtat e njeriut, z. Max van der Stoel e përqëndroi vëmendjen e tij në shumë mosmarrëveshje në mes pakicave dhe autoriteteve qendrore në Evropë, të cilat sipas tij kishin potencial të eskalojnë. Duke vepruar qetë nëpërmjet mënyrave diplomatike, KLPK u involvua në disa shtete duke përfshirë Shqipërinë, Kroacinë, Estoninë, Hungarinë, Kazakistanin, Kirgistanin, Lituaniën, ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Romaninë, Sllovakinë dhe Ukrainën. Involvimi i tij është fokusuar në situata që involvojnë parsona që u takojnë grupeve nacionale/etnike të cilat përbëjnë shumicën numerike në një shtet por pakicën numerike në shtet tjetër, duke përfaqësuar kështu interesin e autoriteteve qeveritare në çdo shtet dhe duke gjetur burimin potencial të tensionit bile edhe konfliktit ndërshtetëror. Këto tensione kanë definuar një pjesë të madhe të historisë evropiane.

Në definimin e esencës së tensioneve që involvojnë pakicat kombëtare, KLPK i qaset çështjes si veprimtar i pavarur, neutral dhe kooperativ. Pasi që KLPK nuk është mekanizëm mbikqyrës, ai përdorë standarde ndërkombëtare me të cilat çdo shtet është obliguar t’i ketë si kornizë kryesore të analizave dhe si bazë të rekomandimeve specifike. Në këtë raport, është e rëndësishme të përkujtohen obligimet nga të gjitha shtetet e OSBE-së, sidomos ato të Dokumentit të Kopenhagës nga Konferenca e Dimenzioneve Njerëzore nga viti 1990, e cila në Pjesën IV i artikulon obligimet e detajshme që kanë të bëjnë me pakicat kombëtare. Gjithashtu është e rëndësishme të ceket se të gjitha shtetet e OSBE-së janë të obliguara nga Kombet e Bashkuara sa u përket të Drejtave të njeriut, duke përfshirë edhe të drejtat e pakicave dhe se pjesa më e madhe e shteteve të OSBE-së janë gjithashtu të obliguara nga standardet e Këshillit të Europës.

Pas një aktiviteti të dendur katërvjeçar, KLPK identifikoi çështje të caktuara dhe tema që u bënë lëndë e vëmendjes dhe inkuadrimit të tij në një numër shtetesh. Arsimi i pakicave, në veçanti gjuha e shkollimit të pakicave, ka përparësi të lartë para çështjeve të tjera meqenëse siç ka theksuar KLPK, “është e qartë se shkollimi është një element jashtëzakonisht i rëndësishëm për mirëmbajtjen dhe thellimin e identitetit të personave që u takojnë pakicave kombëtare”. Duke e pasur këtë parasysh, KLPK kërkoi që në vjeshtë të 1995, Fondacioni për Raporte Ndëretnike të konsultohet me ekspertë ndërkombëtarë për t’i pranuar rekomandimet e tyre në zbatimin e duhur dhe koherent të të drejtave për arsim të pakicave në regjionin e OSBE-së.

Fondacioni për Raporte Ndëretnike, organizatë kjo joqeveritare e themeluar në vitin 1993, për t’i realizuar aktivitetet e specializuara si përmbajtje e punës e KLPK, zhvilloi një varg konsultimesh me ekspertë nga disiplina të ndryshme, duke përfshirë dy takime në Hagë. Përmes ekspertëve të konsultuar nga njëra anë ishin juristë të specializuar në sferën e së Drejtës Ndërkombëtare dhe nga ana tjetër gjuhëtarë dhe shkenctarë arsimorë të specializuar për situatat dhe kërkesat e pakicave. Ekspertët ishin:

A. G. Boyd Robertson, Ligjërues me përvojë i Gjuhës Gale në Universitetin Strathclyde (Britani e Madhe); Dr. Pieter van Dijk, anëtar i Këshillit Shtetëror (Norvegji); Dr. Asbjørn Eide, Drejtor i Institutit Norvegjez për të Drejtat e Njeriut (Norvegji); Prof. Rein Millerson, Këshilli për të Drejtën Ndërkombëtare, King’s College (Britani e Madhe); Prof. Allan Rosas, Abo Akademi University (Finlandë); Dr. Tove Skutnabb-Kangas, Profesor në Katedrën për Gjuhë dhe Kulturë, Roskilde University (Danimarkë); Prof. Gyorgy Szepe, Katedra për Shkenca Gjuhësore, Universiteti Janus Pannonius (Hungari); Prof. Patrick Thornberry, nga Dega për Drejtësi, Universiteti Keele (Britani e Madhe); z. Jenne van der Velde, Këshilltar i Vjetër në Institutin Kombëtar për Zhvillim të Planprogrameve (Norvegji).

Në pjesën ku standardet egzistuese janë pjesë e të drejtave të njeriut, pikënisja për konsultime kishte për qëllim të vërtetojë shkallën e pajtueshmërisë së shteteve me të gjitha obligimet tjera për të drejtat e njeriut duke përfshirë në veçanti lirinë nga diskriminimi. Gjithashtu u paramendua se qëllimi i fundit i të gjitha të drejtave të njeriut është zhvillimi i plotë dhe i lirë i çdo personaliteti në kushte të barazisë. Sipas kësaj shoqëria civile duhet të jetë e hapur dhe fluide dhe t’i integrojë të gjithë personat, duke përfshirë edhe pakicat kombëtare.

Rekomandimet përfundimtare për të Drejtat e Arsimit të Pakicave Kombëtare tentojnë të qartësojnë me gjuhë të mprehtë përmbajtjen e shkollimit të pakicave

në situata ku inkuadrohet KLPK. Rrjedhimisht interpretohen ashtu që të sigurojnë koherencë në zbatim. Rekomandimet janë ndarë në tetë pjesë të cilat merren me çështjet e arsimimit që paraqiten në praktikë. Sqarim më i detajshëm gjindet në pjesën shtuese “Sqarime” ku shprehet referenca me standardet relevante ndërkombëtare.

REKOMANDIMET E HAGËS LIDHUR ME TË DREJTAT E SHKOLLIMIT TË PAKICAVE KOMBËTARE

Fryma e instrumenteve ndërkombëtare

- 1) E drejta e personave që u takojnë pakicave kombëtare për të mbajtur identitetin e tyre mund të realizohet plotësisht nëqoftëse u mundësohet arsimit në gjuhën amtare. Në të njëjtën kohë personat që u takojnë pakicave kombëtare duhet të integrohen në shoqëri duke mësuar gjuhën e shtetit.
- 2) Gjatë zbatimit të instrumenteve ndërkombëtare nga të cilat përfitojnë personat që u takojnë pakicave kombëtare, shtetet duhet në mënyrë konsekuente t'u përmbahen parimeve qenësore për barazi dhe jodiskriminim.
- 3) Nuk duhet harruar se obligimet relevante ndërkombëtare paraqesin minimumin e standardeve ndërkombëtare. Do të arrihej e kundërta nëse këto obligime interpretohen në mënyrë restriktive.

Masat dhe burimet

- 4) Shtetet duhet t'u qasen të drejtave arsimore të pakicave në mënyrë proaktive. Aty ku duhet mund të ndërmerren masa të veçanta nga shtetet që në mënyrë aktive t'i zbatojnë të drejtat e arsimit në gjuhë të pakicës duke përdorur të gjitha mundësitë egzistuese individualisht dhe nëpërmjet ndihmës dhe bashkëpunimit ndërkombëtar, sidomos në fushën ekonomike dhe teknike.

Decentralizimi dhe pjesëmarrja

- 5) Shtetet duhet të krijojnë kushte që do t'u mundësonin institucioneve që përfaqësojnë pakicat kombëtare në fjalë, që në mënyrë të plotkuptimtë të marrin pjesë në zhvillimin dhe zbatimin e politikës dhe programeve të lidhura me arsimin e pakicave.
- 6) Shtetet duhet t'u japin autoriteteve lokale dhe regjionale kompetencat e nevojshme për arsimin e pakicave duke lehtësuar kështu pjesëmarrjen e pakicave në procesin e formulimit të politikës në nivel regjional ose lokal.

- 7) Shtetet duhet të sjellin masa për inkurajimin e inkuadrimin të prindërve në zgjidhjen e sistemit arsimor në nivel lokal, duke e përfshirë arsimin në gjuhën e pakicës.

Institucionet publike dhe private

- 8) Sipas ligjit ndërkombëtar, personat që u takojnë pakicave kombëtare, njësoj si të tjerët kanë të drejtë t'i themelojnë dhe t'i udhëheqin institucionet e tyre private arsimore sipas ligjit të vendit. Këto institucione mund të përfshijnë shkolla në gjuhën e pakicave.
- 9) Gjatë dhënies së të drejtës personave që u takojnë pakicave kombëtare për t'i themeluar dhe udhëhequr institucionet e tyre arsimore, shtetet nuk guxojnë të ndalojnë përdorimin e këtyre të drejtave duke imponuar kërkesa të papërshtatshme ligjore dhe administrative për themelimin dhe udhëheqjen e këtyre institucioneve.
- 10) Institucionet private për arsim në gjuhën e pakicave kanë të drejtë të kërkojnë burime të veta për finansim, dhe nuk guxojnë të jenë të ndaluar ose të diskriminuar nga buxheti shtetëror, burimet ndërkombëtare dhe sektorin privat.

Shkollimi i pakicave në nivel primar dhe të mesëm

- 11) Vitet e para të shkollimit janë kyçe për zhvillimin e fëmijut. Hulumtimet sugjerojnë se do të kishte qenë ideale që shkollimi në nivele parashkollore dhe foshnjore të zhvillohet në gjuhën e fëmijut. Aty ku është e mundshme, shtetet duhet të krijojnë kushte për prindërit që të përdorin këtë mundësi.
- 12) Hulumtimet tregojnë se në shkollat fillore mësimi duhet të zhvillohet në gjuhën e pakicës. Gjuha e pakicës do të mësohet si lëndë e rregullt. Gjuha zyrtare e shtetit duhet gjithashtu të mësohet si lëndë e rregullt, dhe sipas mundësisë të ligjërohet nga arsimtarë dygjuhësorë që kuptojnë rrënjet kulturore dhe gjuhësore të fëmijëve. Kah fundi i kësaj periudhe disa lëndë praktike ose joteorike duhet të zhvillohen në gjuhën e shtetit. Aty ku është e mundëshme, shtetet mund të krijojnë kushte për t'u mundësuar prindërve t'a shfrytëzojnë këtë mundësi.
- 13) Në shkollat e mesme, pjesa më e rëndësishme e planit mësimor duhet të ligjërohet në gjuhën e pakicës. Ajo gjithashtu duhet ligjëruar si lëndë e rregullt. Gjuha e shtetit duhet ligjëruar gjithashtu si lëndë e rregullt, nga

mësimdhënës bilingual që e kuptojnë mirë prapavinë kulturore dhe gjuhësore të fëmijëve. Gjatë kësaj periudhe, numri i lëndëve që ligjërohen në gjuhën shtetërore duhet gradualisht të zmadhohet. Hulumtimet tregojnë se është më mirë për fëmijun që zmadhimi të bëhet në mënyre sa më graduale.

- 14) Zhvillimi i mësimin në gjuhën e pakicës në shkolla fillore dhe të mesme varet në masë të madhe nga arsimtarët e trajnuar në të gjitha disiplinat në gjuhën amtare. Prandaj duke marrë përsipër obligimin për të siguruar mundësi adekuate për shkollimin në gjuhën e pakicave, shteti duhet të sigurojë institucione adekuate të trajnimit të arsimtarëve.

Arsimimi i pakicave në shkollat profesionale

- 15) Arsimimi profesional në gjuhën e pakicave duhet të mundësohet në lëndet për të cilat pakica shpreh dëshirë, kur paraqet nevojë dhe kur numri i këtyre personave e arsyeton këtë.
- 16) Planprogrami i këtyre shkollave pasi që të kryhet duhet t'u mundësojë studentëve që t'a kryejnë profesionin e tyre në gjuhën e pakicës dhe shtetit.

Arsimimi i pakicave në nivel sipëror

- 17) Personat që u takojnë pakicave kombëtare kanë të drejtë për edukim sipëror në gjuhën e tyre kur kanë shprehur nevojën për të dhe kur numri i tyre e arsyeton këtë. Kjo mund të realizohet nëpërmjet themelimit të institucioneve adekuate në kuadër të strukturave egzistuese arsimore dhe me kusht që këto institucione t'u shërbejnë nevojave të pakicave në fjalë. Personat që u takojnë pakicave kombëtare mundin gjithashtu të kërkojnë mënyra dhe mjete për të themeluar institucione të veta arsimore në nivele terciare.
- 18) Në situata kur pakicat në të kaluarën e afërme kanë patur institucione të larta të cilat i kanë udhëhequr pakicat, ky fakt duhet të njihet gjatë përcaktimit të institucioneve të ardhshme.

Zhvillimi i programit mësimor

- 19) Duke marrë parasysh rëndësinë e instrumenteve ndërkombëtare në shkollimin ndërkulturor dhe më qëllim të theksohet historia, kultura dhe

tradita e pakicave, institucionet shtetërore duhet t'a sigurojnë mundësinë e patjetërsueshme që planprogramet të përfshijnë mësimet e historisë, kulturës dhe traditës të pakicës në fjalë. Inkurajimi i anëtarëve të shumicës për t'a mësuar gjuhën e pakicës do të kontribuonte në forcimin e tolerancës dhe aspekteve multikulturore në shtet.

- 20) Përmbajtja e planprogrameve për pakicat duhet zhvilluar me pjesëmarrje aktive të trupave përfaqësues të pakicave në fjalë.
- 21) Shtetet duhet të mundësojnë themelimin e qendrave për zhvillimin e planprogrameve mësimore të pakicave në gjuhën e tyre. Këto qendra do të ishin lidhur me institucionet egzistuese për të mundësuar realizimin e qëllimeve të programeve mësimore.

SQARIME RRETH REKOMANDIMEVE TË HAGËS LIDHUR ME TË DREJTAT E SHKOLLIMIT TË PAKICAVE KOMBËTARE

Hyrje e përgjithshme

Deklarata Univerzale për të Drejtat e Njeriut e vitit 1948 solli bazë të re meqë ishte instrumenti i parë ndërkombëtar i cili e deklaroi shkollimin si të drejtë të njeriut.

Neni 26 i Deklaratës e definojnë shkollimin elementar si të obligueshëm. Ajo i obligon shtetet që teknikisht dhe profesionalisht t'a bëjnë të mundshëm shkollimin kurse arsimin e lartë t'a bëjnë të kapshëm në bazë të meritës. Ai gjithashtu qartëson se qëllimi i shkollimit duhet të jetë zhvillimi i plotë i personaliteteit njerëzor dhe forcimi i respektit për të drejtat e njeriut dhe lirive fundamentale. Neni 26 më tutje thotë se shkollimi promovon mirëkuptim, tolerancë dhe miqësi mes kombeve, grupeve racore ose fetare dhe kontribon për ruajtjen e paqës. Ai gjithashtu qartëson se prindërit kanë të drejtë të vendosin për llojin e shkollimit të fëmijëve të tyre. Konteksti i këtij neni theksohet edhe më fortë dhe më detajshëm në nenin 13 të **Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Ekonomike, Shoqërore dhe Kulturore**.

Neni 26 paraqet hapësirë të pakufizuar që ngërthen instrumente ndërkombëtare që janë paraqitur me kohë të cilat e kanë vërtetuar dhe mëtej përpunuar të drejtën e shkollimit qoftë në përgjithësi, qoftë në lidhje me pakicat.

- Neni 27 i **Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike**.
- Neni 30 i **Konventës për të Drejtat e Fëmijut**.

Nenet e lartpërmendura u garantojnë pakicave të drejtën e përdorimit të gjuhës së tyre në bashkësi dhe me anëtarët tjerë të grupit të tyre. Nenet e mëposhtme i sigurojnë garancitë rreth mundësive të pakicave kombëtare për të mësuar gjuhën e tyre amtare ose të mësojnë atë.

- Neni 5 i **Konventës së UNESCO-s kundër Diskriminimit në Arsim**.
- Neni 34 i **Dokumentit nga Konferenca e OSBE-së për Dimenzionet Njerëzore në Hagë**.
- Neni 4 i **Deklaratës së KB për të Drejtat e Personave që u takojnë Pakicave Nacionale apo Etnike, Fetare dhe Gjuhësore**.

- Neni 14 i **Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare.**

Të gjitha këto instrumente në shkallë të ndryshme e deklarojnë të drejtën e pakicave për ruajtjen e identitetit të tyre kolektiv nëpërmjet gjuhës amtare. Kjo e drejtë realizohet nëpërmjet shkollimit. Këto instrumente e nënvizojnë faktin se e drejta për ruajtje të identitetit kolektiv nëpërmes gjuhës së pakicës duhet të ekuilibrohet me përgjegjësinë për integrim dhe pjesëmarrje në shoqëri. Ky integrim kërkon njohje të mirë të shoqërisë dhe gjuhëve të shtetit. Promovimi i tolerancës dhe pluralizmit janë komponenta të rëndësishme të kësaj dinamike.

Instrumentet ndërkombëtare që kanë të bëjnë me shkollimin në gjuhën e pakicës prapëprapë janë të paqarta dhe të përgjithësuara. Ato nuk sigurojnë definicion konkret në lidhje me shkallën e dispozicionit dhe as nuk e vërtetojnë se deri në cilin nivel të shkollimit duhet të sigurohet gjuha amtare e pakicave e as që flasin për mënyrat për të realizuar këtë. Këto koncepte të definuara si “mundësi adekuate” për mësim në gjuhën e pakicës ose marrje të udhëzimeve në këtë gjuhë, si është nënvizuar në nenin 14 të Këshillit të Europës dhe **Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare**, duhet të analizohen në kuadër të elementeve të tjera. Këto e përfshijnë nevojën e kushteve që ndihmojnë mbajtjen dhe zhvillimin e gjuhës dhe kulturës sipas nenit 5 të Konventës së njejtë ose kërkesës për të ndërmarrë masa të nevojshme për të mbrojtur identitetin etnik, kulturor, gjuhësor dhe fetar të pakicave kombëtare sipas paragrafit 33 të **Dokumentit të Konferencës së Kopenhagës të OSBE-së për Dimenzione Njerëzore.**

Pa marrë parasysh shkallën e qasjes që e lejonë shtetet kjo nuk duhet themeluar në mënyrë arbitrare. Nga shtetet kërkohet që të marrin parasysh nevojat e pakicave kombëtare ashtu siç janë shprehur nga bashkësia në fjalë.

Pakicat kombëtare duhet të sigurojnë se kërkesat e tyre janë të arsyeshme. Ato duhet t’i pranojnë faktorët legjitim siç janë forca e tyre numerike, dendësia e tyre demografike në një regjion si dhe kapaciteti i tyre në kohëzgjatjen e këtyre shërbimeve dhe institucioneve gjatë kohës.

Fryma e instrumenteve nderkombëtare

Gjatë viteve është bërë një evolucion sipas të cilit të drejtat e pakicave janë formuluar në standarde ndërkombëtare. Formulatat pasive të tipit “... personave që u takojnë pakicave nuk do t’u merret e drejta...” siç thuhet në **Konventën Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike** (1966) iu dha mundësi për një qasje më pozitive dhe proaktive si “... shtetet do të mbrojnë identitetin etnik,

kulturor, gjuhësor dhe fetar të pakicave kombëtare...” si është shkruar në **Dokumentin e Mbledhjes së Kopenhagës për Konferencën e Dimenzioneve Njerëzore të OSBE-së** (1990). Ky ndryshim progresiv tregon se interpretimi restriktiv i instrumenteve nuk është në të njëjtën linjë me frymën në të cilën ato janë formuluar.

Si shtojcë e kësaj, niveli i qasjes duhet të themelohet në përputhje me parimet e barazisë dhe jodiskriminimit ashtu si janë formuluar në nenin 1 të **Marrëveshjes së Kombeve të Bashkuara** dhe në nenin 2 të **Deklaratës Univerzale për të Drejtat e Njeriut** dhe si është rregulluar në më shumë instrumente ndërkombëtare. Gjithashtu duhet të kihet kujdes për kushtet specifike të çdo shteti

Masat dhe burimet

Shtetet e OSBE-së janë inkurajuar t’u qasen të drejtave të njeriut në mënyrë proaktive, sipas frymës së nenit 31 të **Dokumentit të Kopenhagës** i cili inkurajon shtetet ta mbrojnë identitetin etnik, kulturor, gjuhësor dhe fetar të pakicave kombëtare. Në këtë kuptim, neni 33 i **Dokumentit të Kopenhagës** kërkon që shtetet t’a mbrojnë identitetin etnik, kulturor, gjuhësor dhe fetar të pakicave që jetojnë në teritorin e tyre dhe të krijojnë kushte për promovimin e këtij identiteti.

Në disa raste shtetet e OSBE-së ballafaqohen me kufizime serioze fiskale të cilat mund t’a zvogëlojnë kapacitetin e tyre për implementimin e politikës arsimore dhe programeve për të mirën e pakicave kombëtare. Edhe pse disa të drejta duhet të zbatohen menjëherë, shtetet duhet të luftojnë për realizim të plotë progresiv për të drejtat e shkollimit në gjuhën e pakicave në shkallën më të lartë të mundshme sipas burimeve në dispozicion, dhe sipas ndihmës dhe bashkëpunimit ndërkombëtar sipas nenit 2 të **Konventës Ndërkombëtare për të Drejta Ekonomike, Sociale dhe Kulturore**.

Decentralizimi dhe pjesëmarrja

Neni 15 i **Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare**, paragrafi 30 i Dokumentit të Mbledhjes së Kopenhagës nga Konferenca e Dimenzioneve Njerëzore të OSBE-së dhe neni 3 i **Deklaratës së Kombeve të Bashkuara për të Drejtat e Personave që u takojnë Pakicave Kombëtare ose Etnike, Fetare dhe Gjuhësore** e nënvizojnë nevojën për pjesëmarrjen e pakicave në proceset e marrjes së vendimeve sidomos kur çështjet në fjalë janë të lidhura me to.

Pjesëmarrja efektive në marrjen e vendimeve, sidomos në ato të pakicave, është komponentë esenciale e procesit demokratik.

Involvimi aktiv i prindërve në nivele lokale dhe regjionale, si dhe pjesëmarrja efikase e institucioneve që i përfaqësojnë pakicat kombëtare në procesin edukativ (duke përfshirë zhvillimin e planprogramit dedikuar pakicave), duhet ndihmuar nga shtetet sipas paragrafit 35 të **Dokumentit të Kopenhagës** i cili thekson rëndësinë e pjesëmarrjes aktive të pakicave në çështjet publike duke përfshirë mbrojtjen dhe promovimin e identitetit të tyre.

Institucionet publike dhe private

Neni 27 i **Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Civile dhe Politike** shpjegon të drejtën e pakicave për t'a përdorë gjuhën në bashkësi me anëtarët tjerë të grupit. Neni 13 i **Konventës Ndërkombëtare për të Drejtat Ekonomike, Sociale dhe Kulturore** garanton të drejtën e prindërve për t'i zgjedhë shkollat e fëmijëve të tyre të ndryshme nga ato të themeluara nga autoritetet publike. Ajo gjithashtu e garanton të drejtën e individëve dhe trupave të themelojnë dhe udhëheqin institucione alternative mësimore gjersa ato iu nënshtrohen standardeve minimale arsimore të parashtruara nga shteti. Neni 13 i **Marrëveshjes Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare** ka të bëjë me të drejtën e pakicave t'i themelojnë dhe udhëheqin institucionet e tyre arsimore edhe pse shteti nuk ka obligim t'i finansojë këto institucione. Paragrafi 32 i **Dokumentit të Kopenhagës** nuk e obligon shtetin të finansojë këto institucione por i lejon institucionet "që të kërkojnë ndihmë publike nga shteti sipas ligjeve të vendit".

E drejta e pakicave kombëtare t'i themelojnë dhe udhëheqin institucionet e tyre përfshirë edhe ato arsimore është mirë i përcaktuar në ligjin ndërkombëtar dhe duhet të njihet si i tillë. Edhe pse shteti ka të drejtë të mbikqyrë këtë proces nga një perspektivë administrative se a është ai në përputhje me legjislacionin e vet, shteti prapëprapë nuk guxon t'a pengojë këtë të drejtë duke imponuar kërkesa administrative të paarsyeshme që mund të lindin pamundësinë në praktikë që pakicat të themelojnë institucione të veta arsimore.

Edhe pse nuk ka obligim formal për shtetet t'i finansojnë këto institucione private, ato nuk mund të ndalohen që të kërkojnë finansa nga burime të veta dhe ndërkombëtare.

Shkollimi i pakicave në nivel fillor dhe të mesëm

Instrumentet ndërkombëtare që kanë të bëjnë me gjuhën e pakicave në shkollim deklarojnë se pakicat jo vetëm që kanë të drejtë ta ruajnë identitetin e tyre nëpërmjet gjuhës amtare por gjithashtu kanë të drejtë të integrohen dhe të marrin pjesë në shoqëri duke mësuar gjuhën e shtetit.

Nga e lartëpërmendura kuptohet se përdorimi i shumëgjuhësisë nga pakicat e shteteve të OSBE-së mund të shihen si mënyra më efikase e realizimit të qëllimeve ndërkombëtare për mbrojtjen dhe integrimin e pakicave kombëtare. Rekomandimet për shkollimin fillor dhe të mesëm shërbejnë si udhërrefyes për zhvillimin e arsimit të pakicave në gjuhën e tyre dhe në përgatitjen e programeve.

Kjo qasje e propozuar sugjerohet nga hulumtuesit arsimor dhe përbën interpretim real të normave ndërkombëtare relevante.

Efikasiteti i kësaj qasjeje varet nga një numër faktorësh. Së pari këtu është hapsira në të cilën kjo qasje do t'a forcojë gjuhën amtare të pakicës më të vogël duke e përdorë atë në procesin mësimor. Faktor tjetër është hapsira në të cilën arsimtarët bilingual do të inkuadrohen në procesin e tërësishëm.

Faktor tjetër është hapsira ose shkalla në të cilën mësohen gjuha e pakicës dhe e shtetit si lëndë gjatë 12 viteve të shkollimit dhe më në fund shkalla në të cilën të dy gjuhët përdoren si mënyrë e shkollimit në mënyrë optimale në faza të ndryshme të shkollimit të fëmijut.

Kjo qasje paraqet hapsirë për forcimin e gjuhës së pakicës më të dobët. Ajo është e kundërt me qasjet, qëllimi i të cilave është mësimi i gjuhës së pakicës, ose qoftë edhe realizimi i udhëzimeve minimale në gjuhën e pakicës vetëm për t'a mundësuar tranzicionin e shpejtë kah mësimi vetëm në gjuhën zyrtare të shtetit.

Llojet e fshehura të qasjeve ku planprogrami mësohet vetëm në gjuhën zyrtare të shtetit dhe ku fëmijët e pakicës integrohen në klasa ku ka fëmijë të shumicës nuk është në linjë me standardet ndërkombëtare. Kjo vlen edhe për shkollat e ndara në të cilat i gjithë planprogrami realizohet në gjuhën e pakicës, nëpër tërë procesin edukativ ku gjuha e shumicës fare ose shumë pak mësohet.

Shkollimi i pakicës në shkolla profesionale

E drejta e personave që u takojnë pakicave kombëtare që të mësojnë në gjuhën e tyre si është formuluar në paragrafin 34 të **Dokumentit të Kopenhagës** duhet t'a

përmbajë edhe të drejtën e trajnimit profesional në gjuhën amtare në lëndë të caktuara. Në kuadër të barazisë dhe jodiskriminimit, shtetet e OSBE-së duhet të mundësojnë kësilloj trajnimi nëse është evidente dëshira për të dhe nëse numrat e arsyetojnë atë.

Nga ana tjetër, kapaciteti i shtetit për të kontrolluar politikën ekonomike dhe arsimore nuk duhet të zhduket. Aftësia e personave të diplomuar në gjuhën e pakicave nga shkollat profesionale për të funksionuar profesionalisht edhe në gjuhën zyrtare të shtetit, do të jetë përparësi. Kjo do t'u mundësojë atyre punë aty ku pakica në fjalë është e koncentruar si dhe çdo kund tjetër në shtet. Në periudhë të tranzicionit kah ekonomia e tregut kur është e vështirësuar lëvizja e lirë e mallërave, shërbimeve dhe punës, kesi kufizime paraqesin vështirësi për shtetin të krijojë mundësi për punësim dhe zhvillim të përgjithshëm ekonomik. Prandaj trajnimi profesional në gjuhën e pakicave duhet të sigurojë që studentët në fjalë gjithashtu duhet të fitojnë trajnim adekuat edhe në gjuhën zyrtare të shtetit.

Arsimi i pakicave në nivel sipëror

Si më lartë, e drejta e mësimimit në gjuhën amtare definuar në paragrafin 34 të **Dokumentit të Kopenhagës** do të mund të thotë edhe të drejtën e pakicave për shkollim sipëror në gjuhën amtare. Në këtë rast përsëri është e rëndësishme barazia dhe jodiskriminimi, si dhe nevojat e bashkësisë dhe arsyetimi numerik. Në mungesë të finansimit shtetëror liria e pakicave të themelojnë institucionet e shkollimit të lartë nuk guxon të ndalohej.

Paragrafi 33 i **Dokumentit të Kopenhagës** e thekson rëndësinë e shtetit jo vetëm në mbrojtjen por edhe në promovimin e identitetit të pakicave. Nga kjo perspektivë, shteti duhet t'a merr parasysh shkollimin terciar në gjuhën e pakicës aty ku paraqitet nevoja dhe forca numerike. Në këtë kontekst nuk duhet të kufizohet trajnimi i arsimtarëve për shkollim në gjuhë amtare.

Këtu duhet të mirren parasysh kufizimet fiskale të shteteve në tranzicion kah ekonomitë e tregut. Sigurimi i shkollimit terciar në gjuhën amtare nuk është i njejtë me themelimin e infrastrukturave paralele. Krijimi i institucioneve paralele të larta shkollore mund të bëjë izolimin e pakicës nga shumica. Neni 26 i **Deklaratës Univerzale për të Drejtat e Njeriut** thekson se qëllimi i shkollimit është promovimi i mirëkuptimit, tolerancës dhe shoqërimit mes kombeve dhe religjioneve. Në këtë frymë duke e marrur parasysh integrimin, zhvillimi intelektual dhe kulturor i shumicave dhe pakicave nuk duhet të jetë i izoluar.

Zhvillimi i planprogrameve

Që nga fundi i luftës së dytë botërore është rritur numri i akteve që theksojnë qëllimin e shkollimit. Sipas tyre shkollimi nuk siguron vetëm trajnim akademik ose teknik por dhe ushqen vlera siç janë toleranca, pluralizmi, antiracizmi dhe harmonia ndërkombëtare dhe ndërkombetare. Këto janë gjëra vitale për shtetet që kanë pakica kombëtare brenda kufijve të vet. Në këto shtete, çështja e bashkëjetesës ndëretnike dhe mes grupeve të ndryshme si dhe harmonia është faktor i rëndësishëm edhe për ruajtjen e paqës dhe sigurisë së brendshme. Bashkëjetesa dhe harmonia e tillë është poashtu faktor i rëndësishëm për ruajtjen e paqës dhe sigurisë rajonale.

Neni 4 i **Deklaratës së KB për të Drejtat e Personave që u takojnë Pakicave Kombëtare ose Etnike, Fetare dhe Gjuhësore** kërkon nga shtetet që t'i "inkurajojnë njohuritë e historisë, traditave, gjuhës dhe kulturës së pakicave që jetojnë në teritorin e tyre". Neni 12 i **Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare** kërkon nga shtetet që të "forcojnë diturinë rreth kulturës, historisë, gjuhës dhe fesë të pakicave të tyre kombëtare".

Paragrafi 34 i **Dokumentit të Mbledhjes së Kopenhagës nga Konferenca e Dimenzioneve Njerëzore të OSBE-së** kërkon nga shtetet që në planprogramet shkollore "të merret parasysh historia dhe kultura e pakicave kombëtare".

Këto kërkesa i obligojnë shtetet që të sigurojnë hapësirë në planprogramin shkollor për mësimin e historisë dhe traditave të pakicave të ndryshme që jetojnë në kufijtë e tyre. Kjo mund të arrihet në mënyrë unilaterale nga shteti pa pjesëmarrjen e pakicave në fjalë. Kjo qasje nuk është e këshillueshme dhe mund të jetë dëmshme.

Neni 15 i **Konventës Kornizë për Mbrojtjen e Pakicave Kombëtare**, paragrafi 30 i **Dokumentit të Mbledhjes së Kopenhagës nga Konferenca e Dimenzioneve Njerëzore të OSBE-së** dhe neni 3 i **Deklaratës së KB për të Drejtat e Personave që u takojnë Pakicave Nacionale ose Etnike, Fetare ose Gjuhësore** e theksojnë pjesëmarrjen e pakicave në sjelljen e vendimeve sidomos në çështjet e lidhura me to.

Emergjenca për qendra për zhvillimin e planprogrameve për arsimimin e pakicave në gjuhën e tyre do t'a ndihmojë këtë proces të dyfishtë dhe do t'a sigurojë kualitetin dhe profesionalizmin në punë.

Vërejtjet përfundimtare

E drejta e shkollimit e pakicave është çështje e ndijshme në shtetet e OSBE-së. Në të njëjtën kohë procesi arsimor ka potencial për lehtësim efikas dhe forcim të respektit dhe mirëkuptimit të ndërsjellë përmes bashkësive të ndryshme në këto shtete.

Për shkak të natyrës delikate të tashme të kësaj çështje si dhe duke marrë parasysh natyrën ndonjëherë të paqartë dhe të përgjithshuar që i përmbajnë aktet ndërkombëtare për të drejtat e njeriut, përpunimi i rekomandimeve mund të krijojë kuptim dhe qasje më të mirë të çështjeve rreth të drejtave të shkollimit të pakicave. Rekomandimet e Hagës nuk e përpunojnë krejtësisht këtë temë. Ato mund të shërbejnë si kornizë e përgjithshme e cila mund t'u ndihmojë shteteve në procesin e zhvillimit të politikës arsimore për pakicat.